

Самсонава Маргарыта Аляксандраўна
выкладчык кафедры славянскай філалогіі ўстановы адукацыі
“Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова”
(г. Магілёў, Беларусь)

АКАЗІЯНАЛІЗМЫ Ў МАСТАЦКІХ ТЭКСТАХ А. РАЗАНАВА: ЛЕКСІКАГРАФІЧНЫ АСПЕКТ

У артыкуле аўтар абгрунтоўвае актуальнасць падрыхтоўкі манаграфічнага слоўніка аказіяналізмаў на аснове вынікаў слоўнікавага адпостравання мовы А. Разанава ў аспекце аўтарскай лексікаграфіі; прапаноўвае структуру слоўнікавага артыкула і прыводзіць прыклады артыкулаў, якія адпостраўваюць механізмы словатворчасці А. Разанава.

Пытанне лексікаграфічнага апісання аказіяналізмаў застаецца праблемным, нягледзячы на даволі значны інтарэс лінгвістаў да індывідуальна-аўтарскіх наватвораў. Узнікае неабходнасць падрыхтоўкі не толькі зводнага слоўніка аўтарскіх неалагізмаў беларускай мовы, які дазволіць атрымаць уяўленне аб характары рэалізацыі словатворчага пачатку ў межах цэлага літаратурнага напрамку або мастацкай спадчыны шэрагу аўтараў, але і манаграфічнага слоўніка [1, с. 274].

У беларускім мовазнаўстве ў апошні час назіраецца цікавасць да лексікаграфічнага апісання аказіяналізмаў. У 1995 годзе на старонках часопіса “Роднае слова” Г. І. Басавай і М. Р. Прыгодзічам была зроблена спроба стварэння слоўніка аўтарскіх неалагізмаў з улікам іх словаўтваральнай і семантычнай структуры. Аўтарамі слоўніка было прааналізавана 157 аказіяналізмаў з твораў Я. Коласа, Я. Купалы, П. Труса, Т. Кляшторнага, М. Танка, Н. Гілевіча, Р. Барадуліна, У. Караткевіча, П. Панчанкі, В. Зубенка і інш. [2], [3], [4]. На гэтым работа не спынілася і была працягнута М. Р. Прыгодзічам, які прапанаваў слоўнік аўтарскіх неалагізмаў у трэцім раздзеле дапаможніка “Аўтарская неалагізацыя ў беларускай мове” (2021 г.), дзе прааналізавана ўжо больш за 900 аўтарскіх неалагізмаў з тэкстаў мастацкай і публіцыстычнай літаратуры XX–XXI стст., прыводзяцца словы рознай часцінамоўнай прыналежнасці, якія падаюцца ў пачатковай форме, вызначаецца семантыка аказіяналізмаў: экспліцытная (прамая) і імпліцытная (апасродкаваная, асацыятыўная) [5, с. 112–173].

Неабходнасць стварэння слоўнікаў індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў як надзённую задачу беларускай лексікаграфіі падкрэслівае

А. В. Солахаў, заўважаючы, што выданне такіх слоўнікаў “забяспечыла б чытачам належнае разуменне мовы беларускай паэзіі і прозы. Акрамя таго, такія слоўнікі будуць змяшчаць каштоўны фактычны матэрыял, які можа быць выкарыстаны для аналізу словаўтваральных і стылістычных магчымасцей беларускай мовы, для абагульнення і вывадаў па беларускай неалогіі, а таксама для вывучэння яго ў будучым гісторыкамі мовы. Ён меў бы вялікае значэнне і для літаратуразнаўства як скарбонка моўных вобразна-выяўленчых сродкаў” [6, с. 270]. Навукоўца адзначае, што пры лексікаграфічным апісанні аказіяналізмаў праблемным з’яўляецца адбор лексічнага матэрыялу, бо ў Беларусі яшчэ не створаны агульнабеларускі дыялектны слоўнік і слоўнік беларускага фальклору, таму іншы раз дыялектнае або фальклорнае слова можна прыняць за індывідуальна-аўтарскае. Але працу па складанні слоўнікаў аказіяналізмаў трэба пачынаць зараз, карыстаючыся тым дыялектным і фальклорным лексічным матэрыялам, які змяшчаецца ў дзясятках лексікаграфічных і іншых прац [6].

Агляд навуковай літаратуры і аналіз слоўнікаў аказіяналізмаў выяўляюць шэраг тэарэтычных пытанняў, такіх як тлумачэнне новага слова як адзінкі слоўнікавага апісання; класіфікацыя такіх адзінак у дачыненні да абранага аўтара; вызначэнне прынцыпаў адбору лексікі; устанаўленне тыпу слоўнікавага артыкула з улікам спецыфікі прадмета апісання.

У ідыястылі А. Разанава словатворчасць адыгрывае важную ролю. Багацце наватвораў – свядомы мастацкі прыём пісьменніка, у якога няма ніводнага выпадковага слова. Лексікаграфічнае асваенне індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў А. Разанава заклікана садзейнічаць разуменню асаблівасцей як асобных твораў пісьменніка, так і яго ідыястылю ў цэлым.

Слоўнік аказіяналізмаў А. Разанава дапаможа забяспечыць аб’ектыўнасць даследаванняў аказіянальных адзінак, таму што ў ім будуць зафіксаваны не толькі аказіяналізмы, утвораныя нестандартнымі (аказіянальнымі) спосабамі словаўтварэння, але і тыя, што ўтвораны прадуктыўнымі словаўтваральнымі тыпамі. У слоўніку не ставілася мэтай разглядаць толькі аказіянальную словаўтваральную структуру як абавязковую ўмову неўзуальнасці, таму што многія аказіяналізмы ствараюцца па прадуктыўных мадэлях, з захаваннем словаўтваральных нормаў.

Мэта слоўніка – даць апісанне аказіяналізмаў А. Разанава, створаных як нестандартнымі (аказіянальнымі) спосабамі словаўтварэння, так і прадуктыўнымі словаўтваральнымі тыпамі. Пастаўленую мэту плану-

еща вырашыць праз выкананне наступных задач: прадставіць наватворы пісьменніка ў іх сукупнасці; даць неабходныя звесткі аб семантычнай і словаўтваральнай структуры ўключаных у слоўнік аказіянальных адзінак; адлюстраваць сістэмныя сувязі інавацый з узуальнымі словамі.

У слоўніку прыведзены лексемы, якія адпавядаюць наступным умовам: а) успрымаюцца рэцэпіентамі, як неўзуальныя, незвычайныя; б) не зафіксаваны ў нарматыўных слоўніках; в) абумоўлены кантэкстам.

Важнымі крытэрыямі ўключэння ў слоўнік з’яўляюцца аказіянальная словаўтваральная структура інавацый, аўтарская маркіраванасць двукос-сем, курсівам, разбіўкай, напрыклад:

Анты-фармальны прым. (ад *фармальны*) ‘накіраваны супраць фармальнасці; **Анты-змястоўны** прым. (ад *змястоўны*) ‘накіраваны супраць зместу’: *Змест фармальны? Не толькі. Ён адначасова і анты-фармальны: тоесны і не тоесны форме. У сваю чаргу і форма змястоўная і анты-змястоўная: ёю не толькі выяўляецца змест, але і зацямняецца, выяўляецца зацямняючыся, гаснучы, вычэргаючыся* [7, с. 39];

Адасоба наз. (ад *асоба*) ‘той, хто адасобіўся’: *Уся справа ў тым, што ён [паэт] не асоба, ён – “адасоба”, выйсеце з круга, і трагедыя гэтага выйсця, і радасць гэтага выйсця. Ён жыве на мяжы часу і ператлумачвае на чалавечую мову, што кажа час* [7, с. 68];

Груганець дзеясл. (ад *груган*) ‘чарсвнець ад страты таго, хто (што) з’яўляецца дарагім’: *З цягам часу чалавек груганее: у ім усё больш збіраецца таго, чаго ўжо няма, тых, каго ўжо няма* [7, с. 110].

Відавочна, што пры тлумачэнні індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў прымяняюцца толькі азначэнні-канстатацыі, якія закліканы як мага дакладней раскрыць сэнс аналізаванай словаформы ў пэўным кантэксце. Мы маем справу з кантэкснымі словамі, многія з якіх сустракаюцца толькі аднойчы. Іх лексічнае значэнне ў межах пэўнага кантэксту можа быць тоесным сэнсу. У некаторых выпадках сэнсавая структура загалоўкавага слова можа быць вызначана з улікам не толькі мікра-, але і макракантэксту, межы якога могуць пашырацца да часткі твора і нават усяго твора ў цэлым. Менавіта таму прынцыпова важнай прыкметай інавацыйнасці лічым кантэкстуальную абумоўленасць лексічнай адзінкі.

Этап распрацоўкі слоўнікавых тлумачэнняў з’яўляецца складаным, адказным і ў той жа час творчым для лексікографа. Прычым пры стварэнні слоўнікаў індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў узнікаюць асаблівыя

цяжжасці, паколькі ў гэтым выпадку трэба паспрабаваць узнавіць працэс нараджэння слова. Гаворка ў гэтым выпадку ідзе пра даследчую гіпотэзу, якая толькі з большай ці меншай доляй верагоднасці можа адпавядаць рэчаіснасці. Аднак прынцыповая магчымасць меркаваць аб характары працэсу ўтварэння аказіянальнай адзінкі ёсць, асабліва ў тых выпадках, калі можна абаперціся на словаўтваральны кантэкст, напрыклад:

Пешчыць дзеясл. (ад *пяшчота*) ‘лашчыць, праяўляць пяшчоту’: *Печ “пешчыць” ламачча, “пешчыць” дровы і, хоць яны часам плачуць ад гэтай пяшчоты, перайначвае іх у агонь, у дым, у вуголле, у попель* [8, с. 142];

Рэшыціца дзеясл. (ад *рэшита*) ‘падзяляцца на часткі’: *Калі трэшчынамі, нібы рэчышчамі, спярэшчваецца шчыт дрэва, гліны ці тынку, ён “рэшыціца” – робіцца рэштай сябе ранейшага* [8, с. 101].

Як загаловавыя словы асобных слоўнікавых артыкулаў распрацоўваюцца адпрыметнікавыя і аддзеяслоўныя назоўнікі, якасныя прыслоўі на *-а*, складаныя прыметнікі з дэфісным напісаннем, відавця дзеяслоўныя формы, кароткія формы і формы ступеняў параўнання якасных прыметнікаў і прыслоўяў, дзеепрыметнікаў.

1. Прытрымліваючыся меркавання Г. І. Басавай і М. Р. Прыгодзіча, прапануем наступную структуру слоўнікавага артыкула: заглаўкавае слова – (магчымая) пачатковая форма слова, прыналежнасць слова да пэўнай часціны мовы (зона граматычнай характарыстыкі), лексічнае значэнне слова (зона слоўнікавай дэфініцыі) або ўтваральная аснова (зона словаўтваральнай інтэрпрэтацыі), цытата (зона цытацыі), назва твора (адрасная зона).

Такім чынам, слоўнік аказіяналізмаў А. Разанава, як і любы слоўнік такога тыпу, з’яўляецца поліфункцыянальным: ажыццяўляе функцыі тлумачэння, даведкі і сістэматызацыі, што непасрэдна звязана з вывучэннем асаблівасцей мовы пісьменніка, у прыватнасці, з даследаваннем ролі словатворчасці ў яго ідыястылі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Самсонава, М.А. Праблема лексікаграфічнага апісання аказіяналізмаў / М.А. Самсонава // Трынаццатыя Танкаўскія чытанні : зборнік навуковых артыкулаў / Беларус. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка ; рэдкал. В. Д. Старычонок [і інш.] ; адк. рэд. В. Д. Старычонок. – Мінск : БДПУ, 2022. – С. 274 – 277.
2. Басава, Г. І. Аўтарскія неалагізмы / Г. І. Басава, М. Р. Прыгодзіч // Роднае слова. – 1995. – № 8. – С. 61–64.

3. Басава, Г. І. Аўтарскія неалагізмы / Г. І. Басава, М. Р. Прыгодзіч // Роднае слова. – 1995. – № 10. – С. 68–73.
4. Басава, Г. І. Аўтарскія неалагізмы / Г. І. Басава, М. Р. Прыгодзіч // Роднае слова. – 1995. – № 12. – С. 62–65.
5. Прыгодзіч, М. Р. Аўтарская неалагізацыя ў беларускай мове : дапаможнік / М. Р. Прыгодзіч. – Мінск : БДУ, 2021. – 175 с.
6. Солахаў, А. В. Выданне слоўнікаў індывідуальна-аўтарскіх (аказіянальных) слоў як надзённая задача беларускай лексікаграфіі / А. В. Солахаў // Сучасныя праблемы беларускай лексікалогіі і лексікаграфіі : матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск, 19–20 ліст. 2005 г. / Інст-т мовазнаўства імя Я. Коласа НАН Беларусі. – Мінск, 2006. – С. 266–271.
7. Разанаў, А. С. Сума немагчымасцяў : зномы / Алесь Разанаў. – Мінск : І. П. Логвінаў, 2009. – 122 с.
8. Разанаў, А. С. Маланка жне, гром малоціць: вершаказы / Алесь Разанаў. – Мінск : Маст. літ., 2020. – 158 с.